

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛІВ ВСЕВОЛОДА ПЕТРІВА ТА МИХАЙЛА ОМЕЛЯНОВИЧА-ПАВЛЕНКА В ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРХІВНО-МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В ЕМІГРАЦІЇ

Р. П. Мельник, В. М. Мельник

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Мельник Р. П., Мельник В. М., 2016

Проаналізовано діяльність генералів армії УНР Всеволода Петріва та Михайла Омеляновича-Павленка в організації національної архівної справи в еміграції. Здійснено спробу показати на тлі політичних процесів міжвоєнного періоду діяльність представників військової еміграції зі створення музейних, книжкових та документальних колекцій, заснування архівних осередків у країнах осідку.

Ключові слова: архівно-музейна справа, еміграція, В. Петрів, М. Омелянович-Павленко, колекції.

The analysis of these sources and professional literature in the article attempts to highlight the theoretical views of the famous military leader, General cornet V. Petriw, plan on ordering and exhibiting documents and exhibits in the National Museum Archives at Hromadoznavstva Institute in Prague. Particular attention is focused on the problem of preserving the achievements of Ukrainian history and culture in exile. Thus, in Prague in 1923, the Institute was Hromadoznavstva shutter National Museum archive to preserve and protection of monuments of great historical value. In the operation of the museum's archive, the urgent question was making clear structure methods for collecting and organizing documents and museum exhibits. To address this issue, on the initiative of the Director Museum Archives M. Galan, a commission was established, composed of V. Petriw entered. In the theoretical work, the military identified the main task of the main Ukrainian National Museum Archives, which was to organize the collection and storage of Ukrainian historical monuments abroad and completing his documentary collections, V. Petriw in his theoretical development plan submitted organize and exhibiting historical materials. The basis of the grouping of the collected sites, it is proposed to employ chronologically problematic principle that all accumulation of materials on the history of the national revolution of 1917–1921 had to be grouped according to time and their accessories. Another important area of work in the protection of the past defined the theoretical description and comparison of the accumulated separately and distributed material, the final step is to display in the museum. Diverse activities generals Peter B. and M. Pavlenko Omelianovych-on collection and storage of Ukrainian historical monuments abroad and acquisition of documentary collections clearly demonstrates their national position, not only in the military but of Interest in protecting the case in general.

Key words: archive and museum business, emigration, V. Petrov, M. Omelianovych-Pavlenko, collection.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою історичної спадщини українського народу, його історичної пам'яті є архівні та музейні колекції, які утворилися в результаті діяльності громадсько-політичних та культурних осередків української еміграції у різних країнах світу.

Результати дослідження. Внаслідок Першої світової війни і поразки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. українські землі опинилися під владою інших держав. Значна частина борців за національне та соціальне визволення українського народу була змушена покинути терени України і опинилась в еміграції, головними центрами якої були спочатку Польща, Румунія та Австрія, а згодом Чехо-Словаччина.

Одним з важливих аспектів діяльності української еміграції впродовж ХХ ст. стали збирання та

збереження пам'яток української історії та культури, створення музейних, книжкових та документальних колекцій, заснування архівних осередків у країнах осідку. Особливого значення ця робота набула міжвоєнний період, коли на теренах кількох європейських держав представниками української політичної та військової еміграції засновано низку громадсько-політичних, культурно-освітніх, наукових установ та організацій.

Тому цілком закономірно, що сучасна українська історіографія звертає чимало уваги культурно-просвітницькій та пам'ятко-охоронній діяльності української еміграції у міжвоєнний період спрямованої на організацію збирання та збереження української історико-культурної спадщини за кордоном. Низку наукових досліджень присвячено, як

проблемі загалом, так і її окремим аспектам [2; 3; 6; 8]. Через свою багатогранність і достатню джерельну забезпеченість тема досі залишається актуальною, оскільки визначення внеску української, зокрема військової еміграції у створення та збереження як документальних, так і музейних колекцій українки за кордоном, що зокрема передбачає відтворення процесу заснування та діяльності архівних та музейних центрів, визначення джерел їх комплектування, особливостей організації збереження та опрацювання матеріалів є важливим аспектом як теоретичної, так і практичної роботи, щодо популяризації музейної справи загалом.

Після поразки визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. за межами України опинилась значна кількість документів та історичних пам'яток, зокрема, матеріали державних установ та особові колекції, що їх вивезли урядовці, громадські діячі, науковці та військові; документи дипломатичних місій УНР, ЗУНР та Української Держави, що діяли в різних країнах світу; документи, що утворилися під час функціонування таборів українських військовополонених та інтернованих у країнах Центральної та Західної Європи. Згодом до них долучився величезний комплекс матеріалів численних громадсько-політичних, культурних, освітніх і наукових інституцій та організацій української еміграції. Так, на початковому етапі збирання та збереження історичних матеріалів ініціювалося Урядом УНР та його Військовим міністерством – у серпні 1920 р. засновано Українське військово-історичне товариство, яке розгорнуло свою діяльність у Польщі (спочатку в м. Ряшеві, згодом – у Ченстохові і Тарнові); у липні 1921 р. постав Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР у Тарнові на чолі з М. Обідним [8, с. 6].

Проте через низку політичних та фінансових причин Уряд УНР не міг власними силами забезпечити охорону українських пам'яток на еміграції. З цього приводу 8–10 липня 1921 р. у Львові в помешканні Наукового товариства ім. Шевченка відбулась нарада українських учених, на якій розроблено проект статуту Українського національного музею-архіву.

Так, з метою збереження надбань української історії та культури в еміграції 1923 р. у Празі при Українському інституті громадознавства засновано Український національний музей-архів. Основними завданнями музею-архіву було збирання та охорона пам'яток: 1) з визвольної боротьби українського народу (закони, універсали, грамоти, декларації, постанови, протоколи засідань, зборів, накази, відозви, прокламації, журнали бойових подій, спомини, щоденники, плакати, перепустки, програми

урочистих свят, карти і плани, фотографії, малюнки, грошові знаки, поштові марки, прапори, бунчуки, герби, зброя, відзнаки, печатки, зразки уніформи українського війська, а також газети, журнали, брошури та ін.; 2) пам'ятки української старовини й мистецтва; 3) матеріали до історії української еміграції; 4) відомості про українські пам'ятки, що перебувають за кордоном (музей-архів ставив собі за мету реєстрацію та описування українських пам'яток, що перебували в архівах, музеях та бібліотеках інших держав, а також у приватних осіб) [10, с. 5].

Практична діяльність Українського національного музею-архіву розпочалась 1 червня 1924 р. і за майже десятилітню історію її існування (грудень 1923 – жовтень 1932) в його фондах відклася значна кількість українських пам'яток великої історичної цінності. Як зазначено у першому числі “Бюлетеня Українського національного музею-архіву”, “потреба в заснуванні цієї, в той час єдиної цього роду на еміграції української інституції, була конечна. Пам'ятки відродження й визвольної боротьби України, що у великій кількості попали на еміграцію, нищилися стихійно. Потрібно було зібрати й хоронити їх у якійсь спеціальній інституції, як національний оригінальний матеріал для наукових розвідок майбутніх істориків”. Крім того, перед українськими культурними діячами стояло не менш відповідальне завдання – зібрати та зберегти й ті документи, які утворилися внаслідок діяльності значної кількості організацій та установ, заснованих українцями в еміграції, передусім у Чехо-Словаччині [2, с. 65].

Під час формування музею-архіву, нагальним стало питання вироблення чіткої структури та методів збору та упорядкування документів та музейних експонатів. Для вирішення цього питання з ініціативи самого директора музею-архіву М. Галагана створено спеціальну комісію, яка охоплювала різних відомих як культурно-освітніх, так і військових представників, серед яких потрібно виділити генералів В. Петріва та М. Омеляновича-Павленка.

З перебуванням на еміграції генерали В. Петрів та М. Омелянович-Павленко разом із воєнно-доктринальними розробками розпочинають активну роботу щодо збереження культурно-історичних пам'яток історії України, зокрема періоду національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Так, зокрема В. Петрів, долучившись до комісійної роботи національного музею-архіву при інституті Громадознавства в Празі, спроектував теоретичний план, щодо впорядкування та експонування документів і експонатів у музеї-архіві [10, с. 8].

Формуючи теоретичні думки, щодо способів консервації та поділу нагромаджених історичних документів та артефактів В. Петрів, розумів, що для

збереження та популяризації історичної пам'яті народу та його війська потрібно створювати спеціальні науково-дослідні, архівно-виставкові установи, які були б свого роду центрами охорони “минувшини для прийдешніх поколінь” [10, с. 12]. Використовуючи найрізноманітніші способи для організації системи збереження історичних пам'яток періоду Української національної революції 1917–1921 рр., генерал, працюючи на посаді професора воєнної історії в Українському високому пед. інституті ім. М. Драгоманова у Празі, подавав низку пропозицій щодо оформлення окремих спеціальних як архівних, так і музейних фондів, які стосуватимуться історії українського війська цього періоду.

Так, за проектом В. Петріва, впорядкування військово-історичних документів та пам'яток, які під час клопіткої роботи ентузіастів, були нагромаджені в Українському національному музеї-архіві при Інституті Громадознавства в Празі, визначалась першочерговість подвійного розподілу документів та експонатів по періодах визвольної боротьби та військових об'єднаннях [10, с. 43].

Отож, за теоретичними основами формування та експонування історичних пам'яток, які означив військовик, визначалося, що в кожному періоді, який буде представлений до експозиції обов'язково має бути: “а) частина загальна, що торкається документів та музейних експонатів, освітлюючи чинність уряду та верховного командування – Теки військово-політичних та військово-організаційних документів, б) частина по військових об'єднаннях – стількох теках скільки було тоді цих військових об'єднань. Кожна тека мусить мати їхні копії, що торкалися життя певної частини” [1, оп. 1, спр. 1, арк. 40–42]. За пропозицією теоретика, для формування архівних та виставкових тек пропонувалось використати хронологічно-проблемний принцип організації та впорядкування історичних документів та експонатів в музеї-архіві при українському Інституті громадознавства в Празі. Так, усю експозиційну та архівну справу В. Петрів пропонував зосередити на революційному періоді світової історії та часу національно-визвольних змагань українського народу 1914–1921 рр., з моментами виділення окремих етапів самої боротьби. “Періоди гадалось би доцільними взяти наступні: 1) Дореволюційні часи – формування та діяльність УСС, Синіх, Сірих, полка імені Шевченка. 2) Часи Революційні – формування Регулярної Української Армії – Богданівці, Полуботківці, Сірі, Сині, Дорошенківці, Республіканці, С. Стрільці, Українські Січові Стрільці, Полки вільної України та ін. 3) Відверта боротьба з Москвою до спілки з Німцями. 4) Гетьманщина. 5) Від повстання проти Гетьмана та злуки Українських земель до першої інтернації.

6) Часи першої інтернації та зимового походу. 7) Спільні чини з Польщею. 8) Агонія та друга інтернація” [10, с. 44]. Окрім зазначених проблемних часових етапів боротьби українського народу В. Петрів, також пропонував окремо дослідити і відповідно представити до експозиції матеріали, які б стосувалися формування військових організацій “білих”, до яких він зараховував кубанців, карпато-руський полк, українську дивізію Врангеля, українські формації Колчака та Семенова, Таращанців та Волоховців. Розуміючи вагомість роботи над збереженням історично-військової пам'яті в процесі формування спецфондів документів та експонатів В. Петрів наголошував: “Ця праця необхідна тому, що гірше буде, як її освітлюватимуть різні “Білі архіви та музеї” [1, оп. 1, спр. 1, арк. 40–42].

Наступним кроком під час формування фондів документів та виставкових експозицій мало стати опис і зіставлення нагромадженого та окремо розподіленого матеріалу. Розподіливши документи та експонати по вище наведених розділах і деталізувавши їх по окремих частинах, теоретик пропонував провести їх повний сполучний опис із з'ясуванням того “що значить для історичного дослідження той чи інший факт з життя діяльності війська – той чи інший предмет чи документ”. За переконаннями В. Петріва, закінчений опис розподілених документів дасть чітку картину невисвітлених як історичних фактів, так і музейних матеріалів.

Завершальним етапом під час формування виставкової експозиції в музеї-архіві визначалось розподіл різних пам'яток – уніформ, зброї, планів та стратегічних карт, відповідно до вище згаданих періодів. Також пропонувалось, щоб до кожного експонату під час експонування додавалась роз'яснювальна записка, в якій чітко б вказувалось, що це за експонат, призначеність його та певна культурна цінність [ЦДАВОВУ Ф.4018. – Оп. 1. – Спр. 1. Арк. 40–42].

Водночас під час функціонування музею-архіву теоретик окреме місце відводив збору музейного матеріалу. Він, зокрема, наголошував на тому, що до музею необхідно надсилати не тільки пам'ятки, але й відомості про їхнє місцезнаходження – організації, приватні особи (таким чином було сформульовано ідею про створення інформаційно-пошукової бази даних про їх місцезнаходження) [11, с. 45].

Не менш вагомий вплив на розвиток музейно-архівних осередків в Празі, як пам'ятко-охоронних та наукових установ мала діяльність М. Омеляновича-Павленка. Будучи членом Управи Товариства “Музею визвольної боротьби України”, генерал всіляко долучався не лише до організації пам'ятко-охоронних установ, але й наповненням їх предметами з історії та

культури України. Першими експонатами були матеріали військових таборів українських полонених у Чехії, Польщі та Австрії, а також часописи, мапи, твори живопису, військові прапори, військові документи тощо. У 1925 р. генерал пожертвував Музеєві український “Залізний Хрест”, військові регалії, фотографії та низку конфіденційних документів. Пізніше передав на зберігання свої військові публікації (1935 р.), портрет генерала Юнакова та фотографії (1936 р.) [5, с. 140]. С. Наріжний, покликаючись на заяви працівника Музею ВБУ К. Лисюка, стверджував, що М. Омелянович-Павленко, передчуваючи наближення Другої світової війни, виступав за побудову музею в Швейцарії, пізніше погоджувався з пропозицією щодо вивезення музейних експонатів з Праги до Англії чи Франції. Ще в 1929 р. він передав К. Лисюку 137 ряд важливих документів, поміж ними лист С. Петлюри, на збереження у США. Передбачалося, що коли на Американському континенті буде заснований Український Національний Музей, то передані ним матеріали зможуть опинитися у цьому культурному закладі [5, с. 140].

Отже, діяльність представників української військової еміграції із заснування українських музейно-архівних центрів за кордоном стала невід’ємною складовою суспільно-політичної та культурної історії України ХХ ст. Засновані в європейських країнах у міжвоєнний період українські архівно-музейні установи відіграли важливу роль в організації збирання та зберігання документів з історії визвольної боротьби українського народу та української державності. Різноманітна діяльність генералів В. Петрів та М. Омелянович-Павленка щодо організації збирання та зберігання українських історичних пам’яток за кордоном та комплектування їх документальними збірками яскраво демонструє їхню національну позицію не лише у військовій діяльності, але у пам’ятко-охоронній справі загалом.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ), м. Київ. – Ф. 3947 (Особистий фонд В. Петріва). 2. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945). – К. 1994. – 82 с. 3. Бойко В. П. Українські комбатанти – організатори військово-історичних музеїв / В. П. Бойко / *Historical and Cultural Studies. Історико-культурні студії*. Львів, 2014. – С. 7–11. 4. Бублик Т. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині та Німеччині в 20–30 рр. ХХ ст. : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К. 1997. – 179 с. 5. Гозуватенко С. П. Теоретична спадщина генерала Михайла Омеляновича-Павленка / С. П. Гозуватенко // *Військово-науковий вісник*. – 2015. – Вип. 23. – С. 127–140. 6. Мельник Р. Проблема будівництва Збройних сил УНР у теоретичних розробках Всеволода Петріва // *Всеукраїнський науковий журнал “Мандрівець”*, липень–серпень 2010. – С. 16–20. 7. Мушинка М. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний // *Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между*

*двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов: Сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 авг. 1995 г.): в 2-х ч. – Прага, 1995. – Ч. 2. – С. 806–815. 8. Обідний М. Наші завдання в охороні пам’яток // *Вісник Укр. нац. музею-архіву при Укр. ін-ті громадознавства у Празі*. – Прага, 1928. – Ч. 1. – С. 10–11. 9. Палієнко М. Г. Створення та діяльність Українського історичного кабінету в Празі (1930–1945 рр.) // *Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія “Історія. Економіка. Філософія”*. – 2001. – Вип. 5. – С. 349–356. 10. Сергіїчук В. Своєї честі не віддам нікому: Військово-історичні праці. Спомини / [упоряд. В. Сергіїчук]; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Центр українознавства, ЦДАВОВ та управління України. – Київ: Поліграфкнига, 2002. – 640 с. 11. Петрів В. Проект впорядкування військово-історичних документів і експонатів в Українському національному музеї-архіві при Інституті Громадознавства. Військово-історичні праці. Листи / [упоряд. В. Сергіїчук]; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Центр українознавства. – Київ, 2002. – С. 43–45.*

References

1. *Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine*, Kyiv, F. 3947, Private Fund V. Petriw. 2. Vidniansky S. (1994), *Cultural and educational and scientific activities of Ukrainian emigration in Czechoslovakia, Ukrainian Free University (1921–1945)*, Kyiv, 82 p. 2. Boyko V. (2014), *Ukrainian combatants – organizers military history museums, Historical and Cultural Studies. Founder and Publisher Lviv Polytechnic National University, Vol. 1, No. 1, Lviv, pp. 7–11*. 3. Bublik T. (1997) *Scientific, cultural and educational activities of Ukrainian emigration in Czechoslovakia and Germany 20–30’s. XX century. : Dissertation Ph.D. : 07.00.01.*, Kyiv, 179 p. 4. Hozuvatenko S. (2015) *Theoretical heritage-General Michael Pavlenko Omelyanovych, Military Science Journal, Vyp.23, pp. 127–140*. 5. Melnyk R. (2010) *The problem of the Armed Forces of UNR theoretical developments V. Petriw, Vseukrayivinsky Journal “Mandrivets”, July–August, Ternopil, pp. 16–20*. 6. Mushinka M. (1995) *Museum of the liberation struggle in Prague and in its last director Simon Corner, Russian, Ukrainian and Belorussian emigration in Czechoslovakia between the two world wars. Results and research perspectives. Funds Slavonic Library and Archives in Prague: Coll. rep. Intern. Conf. (Prague, 14–15 August 1995.): In 2 hours., Prague, H.2, pp. 806–815*. 7. Obidniy M. (1928) *Our task in the protection of monuments, Vistnyk Ukr. nat. museum-archive at Ukr. in-ones hromadoznavstva in Prague, Prague, H. 1, pp. 10–11*. 8. Palienko M. (2001) *Establishment and operation of historical Ukrainian office in Prague (1930–1945 biennium), Bulletin of Kyiv. nat. lingua. Univ. Series “History. Economy. Philosophy”, Vup.5, Kyiv, pp. 349–356*. 9. Serhiychuk V. (2002) *His honor not give anyone: Military-historical works. Memoirs, Kyiv National University by Taras Shevchenko Center for Ukrainian, Ukraine CDAVVOV and management, Kyiv, Polygraphbook, p. 640*. 10. Petriv V. (2002) *The draft regulation military historical documents and exhibits in the Ukrainian national museum-archive at the Institute Hromadoznavstva. Military-historical works. Sheets, Streamlined*. 11. Serhiychuk V., *Kyiv National Universit by Taras Shevchenko. Ukrainian Centre, Kyiv, pp. 43–45*.